

Археологічний літопис Лівобережної України

Матеріали 5-го регіонального
науково-практичного семінару
"Охорона та дослідження пам'яток археології"

®

FERREXPO

Poltava Mining

Спонсор проведення -

ВАТ "Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат"

Генеральний директор *В. Ф. Бадагов*

2 / 2001

ЧЕРНЯХІВСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ В ОКРУЗІ БІЛЬСЬКОГО ГОРОДИЩА

1999 р. Більською археологічною експедицією ЦОДПА проводилися охоронні розвідкові дослідження в окрузі та на території Велико-го укріплення Більського городища скіфської доби. У ході цих робіт виявлені та обстежені кілька селищ і місцезнаходжень другої чверті I тис. н.е.

Поза межами укріплень, в *ур.Перещепине II*, за 3,7 км на північний захід від центру *с.Більськ Котелевського р-ну Полтавської обл.*, розташоване селище черняхівської культури. Воно відкрите П.Я.Гавришем і введене до наукового обігу С.П.Степановичем¹ та І.М.Кулатовою². Поселення знаходиться на мису першої надзаплавної тераси правого берега р.Суха Грунь, при впадінні в неї пересихаючого Більського струмка, за 0,5 км на південний схід від колишнього с.Холодівщина Зіньківського району (знято з обліку в 2000 р.), напроти птахоферми більської агрофірми "Скіф".

Селище розташоване вздовж краю мису смугою завширшки 60-120 м і має протяжність у 0,5 км. Північна його частина знаходиться на схилі лівого берега Більського струмка, центральна — займає мис лівого берега край гирла цього ж струмка, південно-західна — лежить на підвищенні край схилу тераси Сухої Груні. Навпроти північної частини селища, вздовж більш крутого схилу Більського струмка, також зустрічається подрібнена кераміка черняхівської культури, що за територією розповсюдження окреслює площу 40х125 м. Поселення займає площу приблизно 4,5 га і довгий час інтенсивно розорується. Більшість схилів мису задерновані. Безпосередньо до підосви мису прилягає заболочена заплава Сухої Груні.

Поселення витягнуте вздовж заплави з північного заходу на південний схід. На розораній поверхні у східній частині помітні два курганоподібні підвищення діаметром 8-10 м та висотою 0,3-0,5 м, — вірогідно, залишки насипів курганного некрополю Перещепине II скіфського часу. Північна частина селища безпосередньо прилягає до цього відомого курганного некрополю в *ур.Перещепине*³.

На території селища в 1999 р. було закладено п'ять шурфів (шурфи №№ 1-2 в східній частині, №№3-4 — в західній, №5 — на периферії східної частини поселення)⁴. Дослідження були доповнені збором підйомного матеріалу влітку 2000 р.

Найпотужніші культурні нашарування виявлені у середній частині поселення, де вони складають 0,3-0,9 м (шурфи №№1,2). У західній частині товщина шару — сіро-чорного чорнозему зі включеннями суглинку, вуглинами та окремими знахідками — досягає лише 0,3-0,6 м (шурфи №№ 3,4). У східній частині поселення культурні нашарування були практично повністю знищені оранкою, хоча здійснене шурфування дозволяє стверджувати, що його максимальна потужність тут становила не більше 0,35 м (шурф № 5). Вздовж схилу Більського струмка в північній частині пам'ятки, на тлі розораного поля, чітко проглядаються розтягнуті плями решток п'яти, напевне, наземних жител, позначених скупченнями подрібненої оранкою обмазки, шматків пічини, численними уламками кераміки, вуглинами. Площа таких "скупчень" складає близько 10х12 м. На правобережній вздовж струмка частині поселення, крім керамічних матеріалів, відзначені кальциновані кістки, що, гіпотетично, може вказувати на місцезнаходження тут могильника.

Комплекс знахідок практично в повному складі можна віднести до черняхівської культури. Виняток складають лише фрагмент вінця ліпної посудини, прикрашеної по верху косими насічками, який, імовірно, можна віднести до київської культури, та бронзовий трилопатевий наконечник до стріли V-IV ст. до н.е. Розташування селища на території некрополю скіфської доби засвідчує і фрагмент стінки ліпного горщика, орнаментованого підквадратними вдавленнями.

Керамічний комплекс, зібраний на поселенні черняхівської культури, практично в повному складі можна віднести до гончарного, який, у свою чергу, поділяється на три категорії — столовий, кухонний та тарний. Дані щодо відсоткових співвідношень кількісного складу кераміки на поселенні подані у таблиці:

Типи посуду	Вінця к-ть фр.	Стінки к-ть фр.	Девки к-ть фр.	Ручки к-ть фр.	Орнаментовані к-ть фр.	% від загальної к-ті
Горщики	58	8	11	—	12	77,7
Миски	11	2	1	—	—	14,1
Глечики	1	1	—	2	1	4,04
Піфоси	2	—	2	—	—	4,04

До категорії столового посуду відносяться фрагменти глечиків та мисок. Цікавими знахідками є уламки глечиків, хоча їхня малочисельність (всього 4 фр.) та невеликі розміри, на жаль, не дають можливості віднесення до будь-якого з виділень Б.В.Магомедовим типів⁵. Серед фрагментів — верхня частина глека, задимлена та заглажена (рис.1:1), а також — фрагмент горла сіролощеного глечика, прикрашеного штампованим орнаментом (рис.1:2). Цей фрагмент поділяється двома прокресленими горизонтальними лініями на три смуги: першу — з відтисками заглибленого зигзагоподібного (трикутного) штампугу, розділеного прокресленими

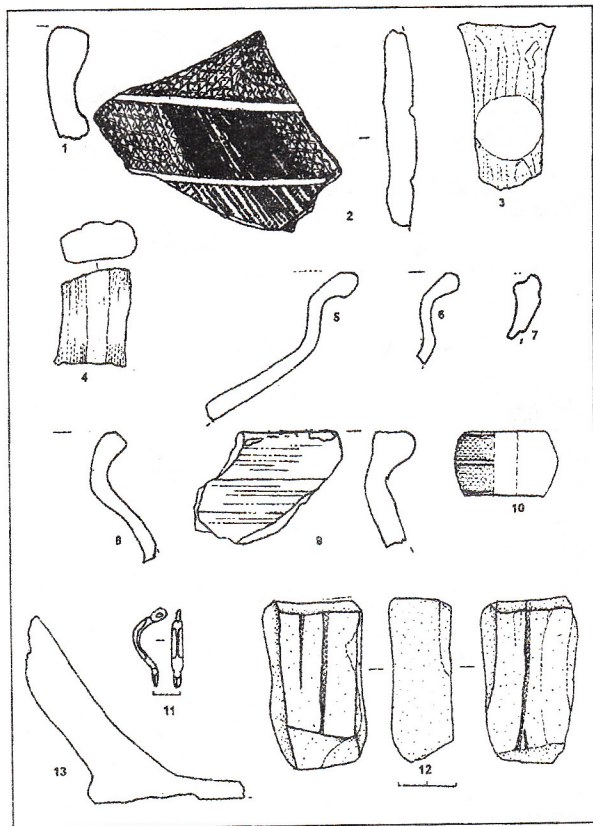

Рис. 1. Знахідки з поселення черняхівської культури в ур. Перещепине-II.

1-10, 13 — кераміка; 11 — бронза; 12 — камінь.

лініями, що утворює вмаємно перетнуті під гострим кутом ряди, звернені вверх; другу — зі скошеними відбитками такого ж штампю, перемешованими в тому ж напрямку відбитками коліщатка; третю — декоровану ялинковим (?) візерунком, нанесеним коліщатком. Орнамент наносився за допомогою штампю з вирізаними на ньому більшими та меншими трикутниками (імовірна довжина штампю — 3,6 см, ширина — 0,25 см), коліщатка чи гребінця із зубцями, трапецієподібної в плані форми, довжиною до 2,9 см, та паличкою, діаметром 0,3-0,4 см.

Окрім перелічених фрагментів, з поселення походять також уламки двох ручок *гличиків*. Одна — заглажена, задимлена та кругла у перетині; інша — шерехата, каньльована двома заглибинами (рис.1:3,4).

Миски. Переважна частина фрагментів мисок дуже подрібнена, що заважає точному визначенню типів та варіантів. У публікації нами використана класифікація Е.О.Симоновича⁶. Всього виділено 14 фрагментів мисок. Серед мисок відкритого типу (рис.1:5) є посудина III типу — миска з чітким перегином і з прогнутою стінкою верхньої частини тулуба. До мисок відкритого типу належить також і інший фрагмент (рис.1:6). Одиначним виявився уламок напівсферичної миски (рис.1:7). Переважають миски закритого типу. Це, насамперед, посудина закритого типу з чіткою вираженою біконічністю, прикрашена пружкою (рис.2:4). Такі миски Е.О.Симонович відносить до III типу⁷. Серед знайдок присутній уламок миски з профільованим краєм і опукло-біконічним тулубом (рис.1:8). Останні фрагменти мисок з поселення належать до посудин закритого типу.

За характером поверхні фрагменти мисок поділяються на шерехаті (5 од.), заглажені (4 од.) та підло-

Відділ	Тип	Варіант 1	Варіант 2
I	1		
	2		
II	1		
	2		
	3		
	4		
	5		

Табл.1. Типи вінець горщиків

шені (5 од.) Два уламки мають орнаментацию — пружкою (рис.2:4) та по плічках навскісними лініями, зробленими паличкою.

Найчисельнішою, але, водночас, і найбільш уніфікованою, з усього комплексу зібраної кераміки, є добірка фрагментів кухонного посуду — горщиків (77 од.). Їх виготовлено з глини із значними домішками піску, що надає поверхні шерехатості. Всі фрагменти відносяться до класу закритих, без валиків⁸. Їх можна співставити з другою групою гончарного посуду, виділеною В.Д.Бараном⁹. Реконструйовані діаметри вінець горщиків складають від 14,5 до 21,0 см (рис.2:1,2,3,5,6).

Оскільки основна маса фрагментів має невеликі розміри, зроблена спроба виділити конструктивні особливості горщиків за формою їх вінець. Всього виділено два основних види вінець горщиків, які, у свою чергу, поділяються на відділи, типи та варіанти (таблиця 1).

Відділ I. З підтрикутною шийкою, що утворює з вінцем тупий кут.

Тип. 1. З потовщеним верхом: варіанти: 1) з підтрикутним верхом; 2) з заокругленим верхом.

Відділ II. З округлою шийкою:

Тип. 1. Зі зрізаним верхом: варіанти: 1) з відігнутих назовні плоским верхом; 2) з виступом. **Тип. 2.** З потовщеним вінцем та гострим зовнішнім краєм: варіанти: 1) зі значним потовщенням; 2) з незначним потовщенням. **Тип. 3.** З відігнутих назовні потовщеним верхом: варіанти: 1) округлої форми; 2) підтрикутної форми. **Тип. 4.** Потовщений, із загнутим до середини вінцем: варіанти: 1) підгострий; 2) округлий. **Тип. 5.** З потовщеним і різко виступаючим зовнішнім краєм.

Всі фрагменти горщиків мають шерехату поверхню, 12 з них — орнаментацию трьох видів: 1) з кількох рядів врізаних горизонтальних концентричних ліній (10

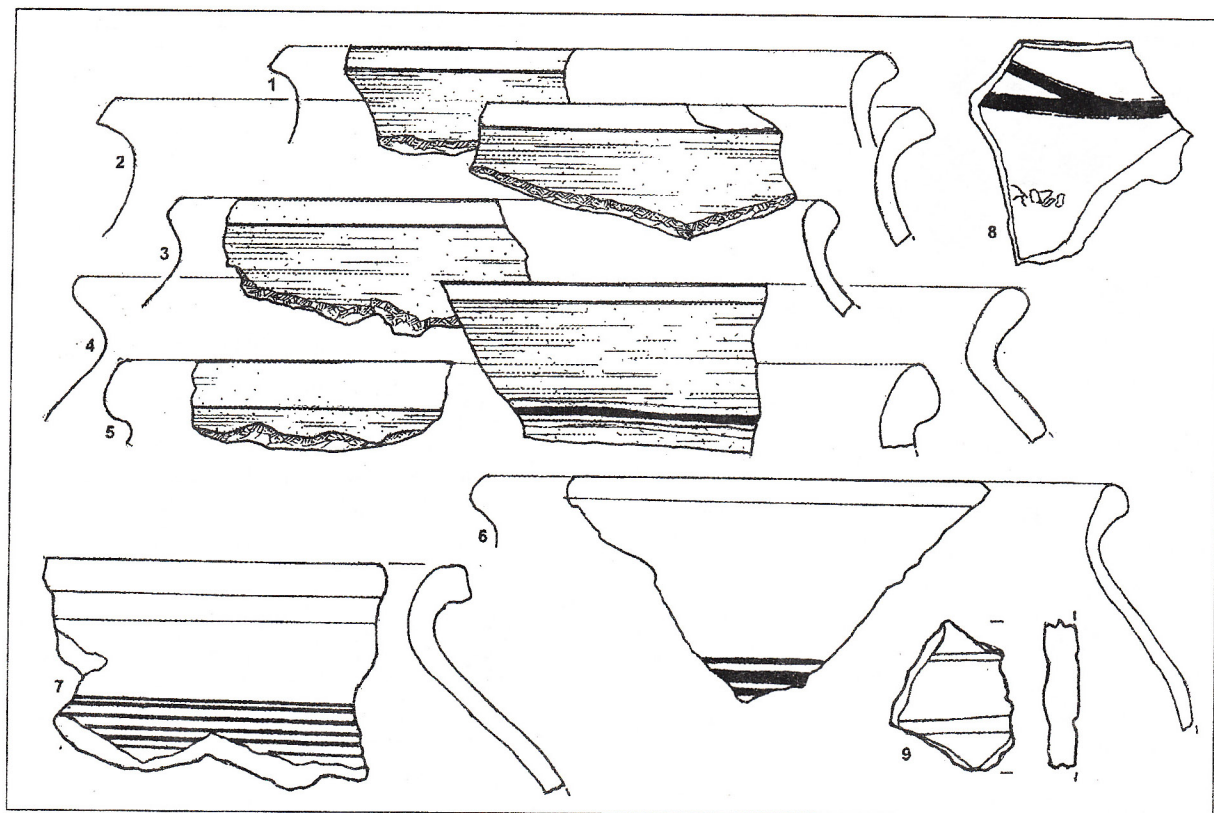

Рис.2. Фрагменти кераміки.

од.) (рис.2:6,7); 2) розгалудженою врізною горизонтальною лінією (1 од.) (рис.2:8); 3) з врізних горизонтальних ліній, які розташовані на значній відстані одна від одної (1 од.) (рис.2:9).

Нечисленною є група кераміки, що належить тарному посуду — піфосам, або зерновикам. Це фрагмент вінця піфоса з шерехатою поверхнею (верхня частина втрачена); уламок профільованого вінця сірого кольору з шерехатою поверхнею (рис.1:9). За формою, це вінце нагадує мископодібні посудини з широким краєм, виділені Е.О.Симоновичем¹⁰, але, взагалі, відноситься до класу шароподібних горщиків¹¹. Без сумніву, тарним посудинам належить денце на піддоні сірого кольору (рис.1:13) та денце товстостінного піфоса, коричневого кольору.

Серед індивідуальних знахідок з пам'ятки необхідно назвати фрагмент біконічного *пряслиця* з вираженим ребром та заглаженою поверхнею (рис.1:10), уламок кам'яного *точила* зі слідами правки металічних виробів (рис.1:12) та фрагмент бронзової *фібули* черняхівського часу (рис.1:11). За А.К.Амброзом, дана фібула відноситься до другої підгрупи — двочленних прогнутих підв'язних, з вузькою ніжкою та вертикальною пластинкою для утримання осі пружини; до варіанту 3 — невеликих з пластинчастим корпусом¹². У перетині фібула має напівкруглу форму, асиметричний профіль, напівкруглі вирізи на нижньому кінці ніжки, фасетки — дві довгих у верхній частині (до вирізів) і дві коротких — у нижній. Тягива, голка і приймач фібули втрачені. Даний варіант відносять А.К.Амброзом до середини — другої половини IV ст. н.е.¹³ і має широке розповсюдження в ареалі черняхівської культури¹⁴. Знахідка фібули має виняткове значення у плані датування цього черняхівського поселення.

Крім того, у ході обстежень виявлено кілька нових пам'яток черняхівської культури¹⁵. Нижче наводимо їх короткий опис.

Лазьки, с., Зіньківський р-н (правий берег р.Суха Грунь — басейн р.Псел). Селище черняхівської культури біля валів Великого укріплення Більського городища. Розташоване край внутрішньої частини розораних валів Великого укріплення, де прокладена ґрунтова дорога, на території останнього. Поселення займало береги балки, що бере тут свій початок, за 0,6 км на північний схід від села. Складається з двох частин. Перша (пункт 1) розташована на правобіччї балки і має довжину 400 м, ширину 30 м, при загальній площі — 1,2 га. Друга (пункт 2) — займає лівий бік балки. Його площа — 1,8 га (450 x 30-50 м). Частина решток поселення обмежена на півночі невеликим ярком. Пам'ятка виявлена А.В.Гейком.

Зібрані знахідки належать уламкам стінок та вінець горщиків з шерехатою поверхнею, виконаних на гончарному крузі. Селище належить до числа пам'яток другої чверті I тис. н.е.

Лазьки, с., Зіньківський р-н (правий берег р.Суха Грунь — басейн р.Псел). Місцезнаходження черняхівської культури біля в'їзду до Великого Більського городища. Розташоване край внутрішньої частини валу Великого укріплення, поряд з ґрейдовою дорогою сс.Більськ-Лазьки-Глинське, за 0,55 км на південний схід від села. Має площу 0,04 га (20x20 м). Знахідки представлені дуже подрібненими стінками гончарного посуду сірого кольору.

Батьки, с., Зіньківський р-н (лівий берег струмка Мамрай — лівої притоки р.Суха Грунь — басейн р.Псел). Селище черняхівської культури в ур.Мамраї. Відкрите за 0,3-0,5 км на північ і північний захід від ставка в ур.Мамраї (колишній хутір початку ХХ ст.). Розташоване в 0,6 км від північно-східної околиці с.Батьки. Займає лівий високий берег зволоженої балки, герегаченої насипом ставка, та мис, утворений двома балками, видовжений у широтному напрямку. Висота поселення над рівнем заглави струмка — 20-22 м. Загальна площа селища — до 3,5 га (70-100x400 м). Поверхня розорюється.

На пам'ятці О.Б.Супруненко зібрані подібні оранкою фрагменти ліпного посуду, в т.ч. вінце миски київського типу та уламки кружалної кераміки черняхівської культури, серед яких два денця та ручка глечика. Селище належить до числа пам'яток другої чверті I тис. н.е

Таким чином, до наукового обігу вводяться матеріали та відомості про нові поселення черняхівської культури, що розширює наші уявлення про густоту та чисельність населення території Дніпровського Лівобережжя у другій чверті I тис. н.е., а також, доповнює археологічну карту Полтавської області.

Література

1. **Степанович С.П.** Археологічні розвідки на території Великого Більського городища та його округи // ПАЗ. — Полтава: Полт. літератур, 1995. — Ч.3. — С.90
2. **Кулатова І.М.** Археологічні пам'ятки території та найближчої округи Більського городища (за розвідками 1994 р.) // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. — Полтава: Археологія, 1996. — С.128
3. **Мурзин В.Ю., Ролле Р., Херц В., Махортых С.В., Черненко Е.В.** Исследования совместной Украинско-немецкой археологической экспедиции в 1996 г. — Препринт. — К., 1997. — С.3.
4. **Гейко А.В., Коваленко О.В., Мироненко К.М.** Звіт про дослідження ділянок розташування майданчиків свердловин №№ 202, 205, 207, 208, 209 на території Великого укріплення Більського городища скіфської доби та його найближчої округи. — Додаток до Звіту про археологічні розвідки по трасі проходження конденсатопроводу Більськ — головні споруди "Солоха" — УСК Селешина на території

Диканського, Зіньківського, Котелевського, Машівського та Полтавського районів Полтавської області в 1999 р. (авт. *Супруненко О.Б., Гейко А.В., Коваленко О.В., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Сапегін С.В.*). — Полтава, 2000 р. // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. — Ф.е. — Спр.245.

5. **Магомедов Б.В.** До вивчення черняхівського гончарного посуду // Археологія. — Київ: Наукова думка, 1973. — №12. — С.80-87.
6. **Симонович Е.О.** Черняхівська кераміка Подніпров'я // Археологія. — Київ: Наукова думка, 1983. — № 43. — С.26-42.
7. Там само.
8. **Шаров О.В., Бажан І.А.** Черняховские этюды // STRATUM plus. — Санкт-Петербург, Кишинев, Одесса: Высшая Антропологическая школа, 1999. — №4. — С.45. — Табл.16.
9. **Баран В.Д.** Черняхівська культура. — Київ: Наукова думка, 1981. — С.90.
10. **Симонович Е.О.** До вивчення черняхівського гончарного посуду // Археологія. — Київ: Наукова думка, 1983. — №43. — С.34.
11. **Гудкова А.В.** I-IV вв. в Северно-Западном Причерноморье: культура оседлого населения // STRATUM plus. — Санкт-Петербург-Кишинев-Одесса, 1999. — №4. — С.346.
12. **Амброз А.К.** Фибулы юга европейской части СССР II в. до н.э. - IV в. н.э. // САИ. — Москва: Наука, 1966. — Вып. Д. 1-30. — С.64.
13. Там само.
14. **Амброз А.К.** Фибулы юга европейской части СССР II в. до н.э. — IV в. н.э.. — Табл. 24:3.
15. **Супруненко О.Б., Гейко А.В., Коваленко О.В., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Сапегін С.В.** Звіт про археологічні розвідки по трасі проходження конденсатопроводу ... — Спр.231.

Рейда Р.Н.

НОВЫЕ ПОСЕЛЕНИЯ ЧЕРНЯХОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ НА ПОЛТАВЩИНЕ

Резюме

Публикуются материалы обследования поселения черняховской культуры, находящегося в округе Бельского городища скифской эпохи, у с.Бельск Котелевского района, в ур.Перещепино, а также сведения о новых памятниках второй четверти I тыс. н.э., выявленных у сс.Лазьки и Батьки Зеньковского района Полтавской области, в междуречье Псла и Ворсклы.

03.05.2001.